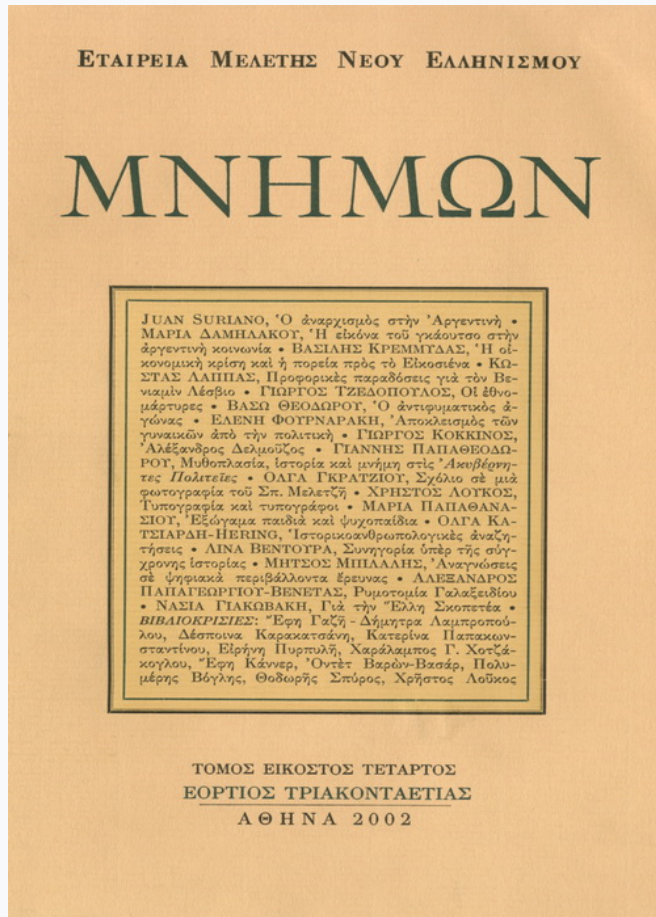

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

Les Etudes Sociales, τχ. 131-132 —lo και 2o
εξάμηνο 2000— «Les monographies de familles de
l'Ecole de Le Play (1855-1930)» / Les Etudes
Sociales, τχ. 133 —lo εξάμηνο 2001—
«Monographies et éducation»

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

doi: [10.12681/mnimon.751](https://doi.org/10.12681/mnimon.751)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ Δ. (2002). Les Etudes Sociales, τχ. 131-132 —lo και 2o εξάμηνο 2000— «Les monographies de familles de l'Ecole de Le Play (1855-1930)» / Les Etudes Sociales, τχ. 133 —lo εξάμηνο 2001— «Monographies et éducation». *Μνήμων*, 24(2), 426–430. <https://doi.org/10.12681/mnimon.751>

Συμπερασματικά, πρόκειται για δύο βιβλία που, παρά τις ανισότητές τους, συνιστούν τολμηρές και φιλόδοξες απόπειρες διερεύνησης ενός κοινωνικού και πολιτισμικού φαινομένου παγκόσμιας εμβέλειας. Οι

προβληματισμοί και οι θέσεις που διατυπώνουν ενισχύουν την ανάγκη εντατικοποίησης και διεύρυνσης της έρευνας ενός χώρου που αναφέρεται σε μείζονα συγκροτητικά στοιχεία των σύγχρονων κοινωνιών.

ΕΦΗ ΓΑΖΗ – ΔΗΜΗΤΡΑ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

Les Études Sociales, τχ. 131-132 —1ο και 2ο εξάμηνο 2000— «Les monographies de familles de l'École de Le Play (1855-1930)»

Les Études Sociales, τχ. 133 —1ο εξάμηνο 2001— «Monographies et éducation»

Τα δύο τελευταία τεύχη του γαλλικού περιοδικού *Les Études Sociales* που ιδρύθηκε το 1935 μετά από τη συνένωση των δύο οργάνων του κινήματος Le Play, «La Réforme Sociale» και «La Science Sociale», είναι αφιερωμένα στη χρήση της μονογραφίας ως εργαλείου έρευνας στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Το περιοδικό αυτό εκδίδεται από την Εταιρεία κοινωνικής οικονομίας και επιστήμης, η οποία ιδρύθηκε το 1856 από τον Le Play και ενδιαφέρεται να παρουσιάζει αναλύσεις κοινωνικών και πολιτικών σχηματισμών από ιστορική και κοινωνιολογική σκοπιά με ερευνητικά εργαλεία τη μονογραφία και την παρατήρηση. Πιο συγκεκριμένα το τεύχος 131-132 —1ο και 2ο εξάμηνο 2000— επικεντρώνεται στις μονογραφίες οικογενειών, ένα ερευνητικό αντικείμενο που αποτελεί την ιδιαιτερότητα της Σχολής Le Play, στοιχείο που συνδέεται με έναν ακόμη στόχο του περιοδικού: τη συμβολή στην ιστορία του κινήματος Le Play και την ανάδειξη του ρόλου του τόσο στο χώρο των κοινωνικών επιστημών όσο και σε τομείς πρακτικού ενδιαφέροντος. Το τεύχος 133 —1ο εξάμηνο 2001— μελετά τη χρήση της μονογραφίας στην εκπαιδευτική έρευνα. Οι συγγραφείς των άρθρων των δύο περιοδικών ανήκουν στο ρεύμα της ιστορικής κοινωνιολογίας και οι περισσότεροι συνδέονται με το κίνημα της θεσμικής ανάλυσης.

Στην εισαγωγή του πρώτου τεύχους γίνεται μια ενδιαφέρουσα διερεύνηση της έννοιας, του περιεχομένου και της χρήσης της μονογραφίας σε διάφορα πεδία κατά τη διάρκεια του 19ου και 20ού αι. Όρος δανεισμένος από τη φυσική ιστορία και την ιατρική, η λέξη «μονογραφία» εμφανίζεται τον 19ο αι. ως συνώνυμο της λεπτομερούς επιστημονικής μελέτης η οποία αναφέρεται σε ένα πολύ συγκεκριμένο θέμα. Η λογοτεχνία υιοθετεί σε πρώτη φάση τον όρο: οι Stendhal και Balzac τον χρησιμοποιούν για να χαρακτηρίσουν τη μελέτη των ηθών, ο πρώτος στο *De l'amour* (1822), ο δεύτερος στο *Monographie de la vertu* (1824). Σταδιακά οι κοινωνικές επιστήμες υιοθετούν τη μέθοδο της μονογραφίας, την οποία, ωστόσο, για μεγάλο χρονικό διάστημα αντιμετώπιζαν περισσότερο ως συμπληρωματικό ερευνητικό υλικό και λιγότερο ως αυτούσια πηγή μελέτης. Στη συνέχεια, όμως, η μονογραφία αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα διεύρυνσης των επιστημών του ανθρώπου. Βασισμένη στην αρχή της άμεσης παρατήρησης, προσανατολισμένη σε μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα μικρής κλίμακας και περιορισμένης εμβέλειας, αποκτά συγκεκριμένη μορφή μέσω ερευνών που πραγματοποιούνται *in situ*, ενώ παράλληλα συνοδεύεται από μια σχηματοποίηση των συμπερασμάτων διευκολύνον-

τας τη σύγκριση και την ανάλυσή τους. Ως εργαλείο γνώσης, ανάλυσης και κατανόησης η μονογραφία αναδεικνύεται σε θεμελιώδες στοιχείο των θεωρητικοποιήσεων, ενώ παράλληλα σημαντική θεωρείται η προσφορά της και στις πρακτικές εφαρμογές, καθώς διευκολύνει την υλοποίηση αυτών και την ανάλυση των αποτελεσμάτων τους.

Ο κοινωνιολόγος Le Play θεωρείται ο εισηγητής του ερευνητικού εργαλείου της μονογραφίας οικογενειών, όπως αποκαλύπτεται μέσα από το έργο του *Les Ouvriers Européens* (1855), το οποίο θεωρείται σημείο αναφοράς για τη μέθοδο και τη μεθολογία της μονογραφίας γενικότερα. Η ανάπτυξη της συγκεκριμένης μεθόδου στο βασικό αυτό έργο επιτυγχάνεται χάρη στην παρουσίαση 36 μονογραφιών εργατικών οικογενειών, στις οποίες καταγράφονται με λεπτομερή τρόπο όχι μόνο οι δραστηριότητες που συνδέονται με την εργασία και την καθημερινή ζωή των πληθυσμών της εργατικής τάξης, αλλά και η κοινωνική τους οργάνωση και οι σχέσεις τους με τις άλλες κοινωνικές ομάδες. Για την επεξεργασία τους χρησιμοποιείται ένα ιδιαίτερα εμπειριστατωμένο πλαίσιο ανάλυσης, στο οποίο περιλαμβάνονται τα μέσα και οι όροι ύπαρξης της οικογένειας, η ιστορία των μελών και το θεσμικό σύστημα μέσα στο οποίο επιβιώνουν. Για να συγκεντρωθούν αυτά τα στοιχεία ο Le Play προτείνει τη χρησιμοποίηση τριών μεθόδων: την παρατήρηση των γεγονότων, τη συζήτηση με τους ίδιους τους πρωταγωνιστές σχετικά με θέματα που δεν μπορεί να αποκαλύψει η άμεση παρατήρηση και τέλος τη συγκέντρωση πληροφοριών από άλλα πρόσωπα του ίδιου περιβάλλοντος. Στο περιοδικό επισημαίνεται παράλληλα —αν και δε γίνεται ιδιαίτερη ανάλυση του θέματος— ότι οι μονογραφίες οικογενειών συχνά χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλείο ανάλυσης από τους ειδικούς των διαφόρων κοινωνικών επιστημών: της ιστορίας —ιδιαίτερα της μικροϊστορίας— της κοινωνιολογίας —ειδικότερα της ιστορικής κοινωνιολογίας—

της γεωγραφίας και της εθνολογίας.

Στο ίδιο τεύχος γίνεται ιδιαίτερη αναφορά και στο έργο του *Le Play Instruction* (1862), σε μια προσπάθεια να διερευνηθεί το σχέδιο συγγραφής της μονογραφίας, το οποίο θα πρέπει να αποτελείται από τρία μέρη: προκαταρκτικές παρατηρήσεις, καταγραφή και ανάλυση, γενικά συμπεράσματα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο γεγονός ότι ο Le Play επηρεάζεται από ένα σχέδιο κοινωνικής κριτικής και μια επιθυμία αλλαγής και κοινωνικής ανα-

μόρφωσης, στοιχεία που τον οδηγούν στο να εμβαθύνει στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των οικογενειών και στην εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων σχετικά με τη δομή και τη σύνθεση των κοινωνιών. Για τους παραπάνω λόγους επεξεργάζεται θέματα που συνδέονται με την κοινωνική οργάνωση, τις σχέσεις σε κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο (πρακτικές που συνδέονται με την αποταμίευση, την εγκράτεια, τη γονιμότητα), τα ήθη και τις αξίες που τις διέπουν (αλληλεγγύη μεταξύ των

γενεών και κανόνες μεταβίβασης των παραδόσεων).

Το δεύτερο τεύχος του περιοδικού *Les Études Sociales* είναι αφιερωμένο στη χρήση της μονογραφίας στο πεδίο των εκπαιδευτικών μελετών και ερευνών. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι το πρώτο άρθρο, το οποίο επεξεργάζεται τη μονογραφία ως «επιστημολογικό διακύβευμα» στο πλαίσιο της επιστήμης της εκπαίδευσης στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αι. Επισημαίνεται ότι η μέθοδος της μονογραφίας βρίσκεται συχνά στο μεταίχμιο δύο αρκετά διαφορετικών επιστημονικών κατευθύνσεων. Η μία ενδιαφέρεται να εντάξει τα συμπεράσματά της σε μια ανάλυση πειραματικού χαρακτήρα και για το λόγο αυτό οδηγείται στην ταύτιση των επιμέρους προβλημάτων και στην αναλυτική θεώρηση των γεγονότων. Η άλλη ενδιαφέρεται περισσότερο για την κατανόηση μεμονωμένων καταστάσεων μέσα από την πολυπλοκότητα του συνόλου. Προβληματισμός αναπτύσσεται κατά συνέπεια σχετικά με το αν η μονογραφία είναι ένα εργαλείο κατανόησης ή ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων. Οι απόψεις συγκλίνουν στην άποψη ότι η μονογραφία αποτελεί περισσότερο στοιχείο κατανόησης λόγω του πραξολογικού της περιεχομένου. Επισημαίνεται, επίσης, ότι η εγκυρότητα της παρατήρησης στα «μονογραφικά ημερολόγια» ή τις «μονοβιογραφίες» και η χρησιμότητά της συνδέονται με την τεχνική συγκέντρωσης των δεδομένων και με την κριτική εμβάθυνση στα αποτελέσματα και στην ίδια τη μέθοδο. Συστατικά στοιχεία της «επιστήμης της λεπτομέρειας», όπως χαρακτηρίζεται η μονογραφία, αναδεικνύονται γενικότερα η παρατήρηση και η συγκριτική αντιπαράθεση, στοιχεία που επιτρέπουν τη γενίκευση των συμπερασμάτων και την κριτική εμβάθυνση.

Η χρονική παράμετρος δεν έχει την ίδια βαρύτητα για άλλους ερευνητές που εφαρμόζουν τη μέθοδο της μονογραφίας: άλλοι επιδιώκουν να ταξινομήσουν με αυστηρή χρονική ακρίβεια το σύνολο των πα-

ρατηρήσεών τους, ενώ άλλοι υιοθετούν μεθόδους καταγραφής που απλώς οδηγούν σε εκθέσεις που κατατίθενται σε ετήσια βάση.

Επισημαίνεται ότι στα τέλη του 19ου αι. οι βιογραφίες παιδιών συγκέντρωναν το μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, όπως διαφαίνεται και μέσα από τη μελέτη του Bernard Perez (1878), η οποία αποτελεί μια σύντομη αλλά αρκετά ακριβή βιογραφία των πρώτων χρόνων ζωής του παιδιού και μια ενδιαφέρουσα επεξεργασία της στο πλαίσιο της πειραματικής ψυχολογίας. Από το 1870 συγκροτείται ένα συνειδητό σχέδιο επιστημονικής μελέτης της ψυχολογικής ανάπτυξης του παιδιού και εμφανίζεται ένα νέο είδος «επιστημονικής φιλολογίας» — η μονογραφία — που αποτελεί τη βάση μιας εμπειριστατωμένης περιγραφής και διευκολύνει τη δημιουργία ενός «μεγάλου βιογραφικού λεξικού του παιδιού». Τριάντα περίπου χρόνια μετά, η επιστήμη του παιδιού εμπλουτίστηκε με τη διδακτορική διατριβή του H. G. Luquet (1913), η οποία επικεντρωνόταν στη ψυχολογική ανάλυση παιδικών σχεδίων ως αποτέλεσμα καθημερινής παρατήρησης και συλλογής δεδομένων.

Με τον Paul Lapie και το έργο του *L'école et la profession des écoliers* (1904) η μονογραφία αναδείχθηκε σε σημαντικό εργαλείο παρατήρησης του παιδιού στο σχολικό περιβάλλον σε συνάρτηση και με γενικότερα στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης. Η ψυχολογική παρατήρηση στηριζόταν στη συστηματική συγκέντρωση για κάθε μαθητή στοιχείων που αφορούσαν στη διάνοια, την ευαισθησία, τις επιθυμίες, αλλά και πληροφοριών που αναφέρονταν στα αισθητηριακά μέσα και τα ψυχολογικά συμβάντα. Στο ίδιο περιοδικό γίνεται αναφορά στη «μονογραφία του ηθικού χαρακτήρα» των μαθητών που πραγματοποιείται από τον Jean Delvolvé (ειδικότερα στο πρώτο κείμενό του που εμπεριέχει δείγματα μεθόδου μονογράφησης και δημοσιεύεται στο περιοδικό *L'Union morale* το 1922), ο οποίος χαρακτηρίζεται για το λόγο αυτό «φιλόσοφος της ηθικής δράσης».

Ειδικότερα υιοθετεί τη μέθοδο της παρατήρησης με έναν αρκετά σύνθετο τρόπο (ερωτηματολόγια, συγκεντρώσεις και συζητήσεις με δασκάλους) με σκοπό την καταγραφή της ηθικής συμπεριφοράς των μαθητών, αλλά και την παρακίνηση των δασκάλων για μια συστηματική παρατήρηση των παιδιών τους. Στον Hippolyte Taine αποδίδεται η συγγραφή μιας μονογραφίας με θέμα την απόκτηση του γλωσσικού εργαλείου από το παιδί (δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *La Revue Philosophique*) και η ανάδειξη παράλληλα της σημασίας μιας επιστημονικής παρατήρησης της σχέσης του παιδιού με το περιβάλλον του. Σημαντική θεωρείται και η συμβολή του Pierre de Coubertin στην ανάδειξη της σημασίας της παρατήρησης ως ερευνητικού εργαλείου στο πεδίο της εκπαίδευσης μέσω του βιβλίου του *L'éducation en Angleterre: Collèges et Universités* (1888). Πρόκειται για μια σημαντική διάσταση του έργου του που επισκιάστηκε από τη σύνδεση του ονόματός του με την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Η ιδιαίτερη συμβολή του συνδέεται τόσο με την αναλυτική παρουσίαση της λειτουργίας των αγγλικών public schools στο γαλλικό κοινό όσο και με την καθιέρωση της συνυφασμένης με τον Le Play μεθόδου της παρατήρησης στη μελέτη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Το «ελεύθερο κείμενο» που γράφεται από τους μαθητές και «η μονογραφία του μαθητή» που συντάσσεται από τον διδάσκοντα αναδεικνύονται σε «παιδαγωγικά εργαλεία έκφρασης, επικοινωνίας και αυτομόρφωσης». Το πρώτο προωθήθηκε από το γάλλο παιδαγωγό Célestin Freinet κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 και το δεύτερο στη δεκαετία του 1960 από εκείνους τους δασκάλους οι οποίοι αρχικά ανήκαν στο κίνημά του και κατόπιν, μετά τη διαγραφή τους, ίδρυσαν το κίνημα της θεσμικής παιδαγωγικής (F. Oury, A. Vasquez). Ο στόχος του ελεύθερου κειμένου είναι, σύμφωνα με τον Freinet, να δίνεται έμφαση στα πραγματικά ενδιαφέροντα του

ιδιού του παιδιού προωθώντας την προσωπική του έκφραση. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται μια φυσική εκπαίδευση βασισμένη «στη ζωή μέσα στο ίδιο του το περιβάλλον», η ενότητα της σκέψης και της παιδικής δραστηριότητας, διανοητικής και χειρωνακτικής. Το ελεύθερο κείμενο λειτουργεί, παράλληλα, ως μέσο έκφρασης και ανάλυσης της ίδιας της κατάστασης και της πραγματικότητας του παιδιού.

Η μονογραφία του μαθητή έχει ως βάση μια εμπειριστατωμένη καταγραφή των αντιδράσεων του και των παρατηρήσεων από τον ίδιο τον διδάσκοντα που τον παρακολουθεί καθημερινά για αρκετούς μήνες. Στη συνέχεια μπορεί να γίνει αντικείμενο μιας συλλογικής αναλυτικής προσέγγισης στο πλαίσιο της τάξης παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο στο δάσκαλο και το μαθητή τη δυνατότητα να δουν πιο καθαρά «αυτό που συμβαίνει» στην τάξη, να ξεκαθαρίσουν διάφορες καταστάσεις μάθησης και ταυτόχρονα να ξεκαθαρίσουν το δικό τους ρόλο στην παιδαγωγική σχέση. Η χρήση της μονογραφίας στην περίπτωση αυτή επιτρέπει και την επίλυση καταστάσεων έντασης των σχέσεων, δεδομένου ότι η ομάδα λειτουργεί ως χώρος συλλογικής ανάλυσης και προσωπικής θεραπείας.

Πραγματοποιώντας κλινικές έρευνες και «κοινωνιοαναλυτικές παρεμβάσεις» σε κοινωνικές μονάδες, όπως εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιδρύματα κοινωνικής μέριμνας και αρωγής, χώρους παραγωγής, πολιτιστικούς ή επαγγελματικούς συλλόγους, οι «θεσμικοί αναλυτές» παρουσιάζουν και αυτοί τα αποτελέσματα των εργασιών τους με τη μορφή μονογραφιών. Αυτό που αναλύεται είναι οι δυσκολίες που συναντούν τα μέλη της μονάδας στην ολοκλήρωση των αποστολών τους ή την εκπλήρωση ορισμένων καθηκόντων τους, αλλά και η θεσμική δυναμική της κοινωνικής μονάδας και η εξέλιξη αυτής. Η ιδιαιτερότητα των κοινωνιο-αναλυτικών μονογραφιών παρεμβατικού χαρακτήρα συνίσταται στην παρουσίαση αυτής καθεαυτής της πορείας ανάλυσης και του τρόπου εμπλοκής των υπο-

κειμένων-αναλυτών· θεσμική πραγματικότητα της κοινωνικής μονάδας και τρόπος υλοποίησης της παρέμβασης συναντώνται στο πλαίσιο της μονογραφίας. Η χρονολογική και λεπτομερής περιγραφή καλύπτει ταυτόχρονα την εξέλιξη της κοινωνικής μονάδας μέσα στην οποία λαμβάνει χώρα η ανάλυση και την πορεία της. Μια καλή μονογραφία δεν πρέπει να περιορίζεται, ωστόσο, όπως υπογραμμίζεται, στην περιγραφή της παρέμβασης και μόνο, αλλά να περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με την τοπική πραγματικότητα και το ευρύτερο πλαίσιο (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, θεσμικό). Και ο αναγνώστης μονογραφιών των κοινωνιοαναλύσεων θεωρείται, επίσης, υπό μια έννοια, κοινωνιοαναλυτής ή ελπίζει να γίνει. Αυτό συνδέεται και με το γεγονός ότι οι περισσότεροι συγγραφείς μονογραφιών υπογραμμίζουν ότι οι μονογραφίες τους εγγράφονται σε μια διδακτική λογική που στόχο έχει να εντάξει και τον αναγνώστη σε αυτή τη διαδικασία ανάλυσης. Αν και ο όρος «μονογραφία» χρησιμοποιείται αρκετά στη θεσμική ανάλυση, οι ίδιοι οι ερευνητές που πραγματοποιούν κοινωνιοαναλυτικού χαρακτήρα παρεμβάσεις δεν αποδέχονται απόλυτα αυτό το χαρακτηρισμό για τα κείμενά τους ή αποδίδουν διαφορετικό περιεχόμενο σε αυτόν. Ο Georges Lapassade θεωρεί τη μονογραφία περιγραφή —κλινικό ή εθνογραφικό χαρακτήρα— ενός τμήματος εκπαίδευσης ή του συνόλου μιας παρέμβασης. Ο Antoine Savoye, ένας από τους επιμελητές

του δεύτερου αυτού τεύχους και βασικός μελετητής του έργου του Le Play, ορίζει τη μονογραφία ως τη γραπτή σύνοψη των αναλυτικών αποτελεσμάτων μιας παρέμβασης συμπεριλαμβανομένης και της περιγραφής της διεξαγωγής αυτής. Θεωρεί δηλαδή βασικό στοιχείο της μονογραφίας τη μεθοδολογία, τη γνώση που παράγεται από την παρέμβαση και το συμβόλαιο με βάση το οποίο έχει υλοποιηθεί.

Και στα δύο τεύχη του περιοδικού αυτού γίνεται, επίσης, ιδιαίτερη αναφορά σε μια Επιτροπή μονογραφιών που οργανώνεται στο Παρίσι, με σκοπό την ανάλυση των μονογραφιών των εργατικών οικογενειών από τον Le Play και τους συνεχιστές του: συγκεκριμένα όπως αυτές διαφαίνονται μέσα από τα έργα του *Ouvriers européens* (1855 και 1877-9) και *Ouvriers de deux mondes* (1857-1930). Η επιτροπή αυτή θέτει ως στόχους της τη μελέτη γενικότερα της μονογραφίας ως επιστημονικού εργαλείου με σκοπό να αναδείξει τις συγκεκριμένες συνθήκες μέσα στις οποίες μπορεί να χρησιμοποιηθεί και την ανάδειξη του έργου των συγγραφέων των μονογραφιών (βιογραφικά στοιχεία, κοινωνικό και επαγγελματικό περιβάλλον, ένταξη στον επιστημονικό κόσμο, θέση της μονογραφίας στο έργο τους). Βασική επιδίωξη αυτής της επιτροπής είναι και η σχολιασμένη επανέκδοση των πιο σημαντικών μονογραφιών που έχουν δημοσιευτεί μέχρι σήμερα.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

Βασίλης Κ. Γούναρης, *Στις όχθες του Υδραγόρα. Οικογένεια, οικονομία και αστική κοινωνία στο Μοναστήρι 1897-1911*, Αθήνα, Στάχυ, 2000, 312 σ.

Η ιστορία μιας περιοχής μπορεί να γραφεί με πολλούς τρόπους, ανάλογα με το αρχαιολογικό υλικό που επιλέγεται και τις διαθέσιμες πηγές του ερευνητή. Η ιστορία περιοχών της Μακεδονίας και η εξιστόρηση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν σ'

αυτές από τα τέλη του 19ου αιώνα έχουν καταγραφεί και ερευνηθεί κυρίως ως προς τις πολιτικές τους διαστάσεις και τις κοινωνικές τους προεκτάσεις. Ο επιμελητής του έργου «Ταυτότητες στη Μακεδονία», Βασίλης Γούναρης, προσπαθεί και αυτή τη